

QARAQALPAQ TILINDE TERMIN EMES SÓZLER HÁM TERMINLER

Qalbaeva Zulqumar

Ózbekstan Respublikası Ilimler Akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi
Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim-izertlew institutı tayanış doktorantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11634649>

Annotaciya. Bul maqalamızda biz termin sózler hám termin emes sózler haqqında, olardıń ózgesheliklerine toqtap ótemiz. Ilimpazlardıń pikirleri termin sózler haqqında bergен túsinikleri keń t;rde ashıp berilgen. Hár bir pikirge qosımsha mısallar menen dáliller keltirilgen.

Gilt sózler: sóz, termin, ilim, ózgeshelik, túsinik.

TERM WORDS AND NON-TERM WORDS IN THE KARAKALPAK LANGUAGE

Abstract. In this article, we will focus on the differences between terms and non-term words. The opinions of scientists about the term words are expressed in different ways. Each opinion is supported by examples.

Keywords: word, term, science, feature, concept.

ТЕРМИНЫ И НЕ ТЕРМИНЫ В КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В этой статье мы сосредоточимся на различиях между терминами и нетерминными словами. Мнения ученых о термине слова высказываются по-разному. Каждое мнение подкреплено примерами.

Ключевые слова: слово, термин, наука, особенность, концепция.

Sózler insanlardıń óz oy-pikirlerin túnlawshıǵa jetkerip beretuǵın eń kishi birlik sanalatuǵın bolsa, olardıń mánis-mazmunı úlken áhmiyetke iye. Ásirese sózler menen terminlerdiń bir-birinen ayırmashılıǵı áyne usı mánis-mazmun arqalı bilinip turadı. Sonlıqtan da, búgin biz maqalamızda termin emes sózler hám terminler arasındaǵı ayırmashılıqlardı kórip shıǵamız. Bul haqqında ilimpazlar kóp ǵana pikirler keltirgen. Ilim hám texnika rawajlangan sayın termin hám terminologiya da óz-ózinen rawajlanıp, bayıp barmaqta. Biraq bunıń menen jańa qalıplesken yaqi kirip kelgen sózlerdiń bárin de termin sózler dep alıp qarawǵa bolmaydı. Álbette olardıń arasına shegara qoyıw arqalı termin sózlerdiń bar ekenligi dálillenedi. Usı pikirlerdi qazaq ilimpazı Ómirzaq Aytbayulınıń miynetindegi ilimpazlar keltirip ótken pikirlerde de ushıratamız: “Академик И.Кенесбаев пен профессор Т.Жанузаков та терминнин о баста латын тилинин «шек», «шегара» деген сөздеринен пайда болғанын айта келип: Ғылым мен техниканың,

көркем өнер мен қоғам өмиринің алуан тўрли саласына байланысты қолданылатын, тужырымды билдиретін сөздер мен тиркестери, атау сөз, - деп тўйин жасайды”.¹

Шында да, қазақ ылимпазы бирқанша ылимпазлардың пикирлерін келтіріп өтіп арқалы термин емес сөзлер һәм термин сөзлердің арасына шегара қойып керек, - деп орнлы пикир билдирген. Бизің пикиримизше де, дәл солай. Олар арасындағы парықты кórsetiw арқалы биз шегара қоя аламыз. Өйткені әпиwayы сөзлер һәм термин сөзлердің арасында бирқанша парық, өзгешelikler бар. Биз бул өзгешeliklerди тóмende кóрип шығамыз.

Кóбинесе термин сөзлер шет тилинен кирип келген сөзлер болып табылады, оларды әпиwayы қара сөзлер яки күнделikli турмыста қолланылып жүрген сөзлерден айырып алып мүмкин. Ө.Айтбайұлының миynetinde кórsetiliwinshe, тил билими ылимпазы А.Реформатский термин, ұғым, сөз өз ара байланышлы екенлигин айта келип, бул хақындағы пикирлерди еки бағытқа бóледи, яғни биринши бағытта термин ұғым менен байланышлы dese, екінши бағытта термин зат пенен байланышлы деп кórsetiledi. Соның менен бирге, ол бул бóлиниw терминлердің терминлик мánisine емес, ал лексикалық мánisine itibar берилиwinde деп тúsindiredi.

Бизің пикиримизше, термин тиккеley зат пенен яғни предмет пенен байланышлы. Себеби ылим һәм техникada жаңадан зат пайда болып арқалы жаңа термин қалыпеседи. Сол зат қалыпестедеги, demek тұрақлы термин қалыпескеннен дерек береді. Оны әпиwayы сөз бенен де салыстырып мүмкин емес. Себеби, сөзлерге кóp мánилilik, експрессия тán, ал терминлерге бул қásiyetler тán емес. Бул хақында А.Реформатский де айтып óтеди.

Терминлер óзиниң илмиyлиги, анықлылығы менен сөзлерден ажыралып турады. Терминлер жеке тұрғанда óзиниң тўп мánисин бере алады, яғни анықлылыққа иye, ал термин емес сөзлердің барлығы да olay емес. Термин емес сөзлерди кóбирек контекст арқалы тúsинип аламыз, мánисин анылап jetemiz. Термин сөзлерди кóргенде яки esitkende-aq ne хақында екенін тúsинип ала аламыз. Бул хақында А.Реформатскийдің пикирлерін Ө.Айтбайұлы өз миynetinde келтіріп óткен: “термин емес сөзлердин мағынасы кóбинесе контекст арқылы ашылып отырса, термин сөздер контекстке тәуелди емес. Сондай-ақ, термин сөздерге көп мағыналық, експрессия жат”, - деп тúsindiredi. Албетте, жоқарыда келтіріп óткен пикирлеримиз арқалы биз де óз gezeginde, А.Реформатский пикирлерін қоллап-қуwatlayмыз.

Терминлердің термин емес сөзлерден аырылып туратуғын және бир белгиси термин сөзлерди аударма islewge болмайтуғынлығы. Бизіңше, термин сөзлер қайсы тилde болыпна қарамастан екінши тилge heshqanday өзгерissiz кирип барып һәм қабылланып керек. Қарақалпақ тилиндеги термин сөзлер

¹ Айтбайұлы Ө. Қазақ тил билиминің терминологиясы мәселелери – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2013. 15-б.

de qaysı tilden ózleskenine qaramastan sol qálpinde qollanılıp kelingeni durıs bolıp tabıladı. Biziń áyne usı pikirimizdi professor Q.Jubanov ta óz pikirleri menen qollap-quwatlap turǵanday boladı. Onıń pikirin ilimpaz Ó.Aytbayulı miynetinde keltirip ótedi: “Профессор Қ.Жубанов терминнің өзіндік өзгешелик сипатын дурыс түсинбеушиликтен кеткен қәтелерге назар аударады. Мысалы: ол аударуға болмайтын терминдердің (психология, коммунист, геометрия) аударлыуын (жан жүйеси, ортақшыл, пишиндеме) қәте санайды”.²

Bunday awdarıwǵa bolmaytuǵın, biraq awdarıp qollanılıp júrgen terminler barshılıq. Biz onı qaraqalpaq tilinde de ushıratıp júrmiz. Mısalı: “pedagog” ornına “oqıtıwshı”, “ball” ornına “baha”, “reyting” ornına “dáreje”, “imperativ” ornına “buyırq” hám basqa da kóplegen mısallar keltiriw múmkin.

Terminler negizinen, internacional bolıwı, yaǵnıy óziniń turaqlılıǵın saqlap barlıq tilge ortaq xızmet atqarıwı tiyis. Ol ózgeriwsheń bolmawı, awdarma islenbewi tiyis. Usı tárepleri menen de ol termin emes sózlerden ózgeshelenedi.

Qazaq ilimpazı Ó.Aytbayulı óz miynetinde terminlerge tán bolǵan dál anıqlılıq, ilimiylik hám qısqalıq haqqında aytıp ótedi. Onıń aytıwınsha, usı belgiler termin sózlerge tán bolıwı hám saqlanıwı kerek. Biziń pikirimizshe, termin sózlerdiń jasalıwı da termin emes sózlerdiń jasalıwınan ádewir pari qılıwı kerek. Sonda ǵana termin sózler hám termin emes sózler arasına shegara qoyǵan bolar edik. Sebebi, ápiwayı sózlerdiń jasalıwı ózine tán usıllarına iye, termin sózlerdiń jasalıwınıń óz usılları qáliplesse qaraqalpaq tilindegi termin sózlerdiń de turaqlılıǵına, ilimiyligine hám dál anıqlılıǵına erisiw múmkin.

REFERENCES

1. Айтбайұлы Ө. Қазақ тил билиминиң терминологиясы мәселелери – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2013.
2. Педагогик атамалар луғати: Ўзбек, рус, инглиз тилларида/ О.Мусурмонова ва бошк. – Т.:”TURON-IQBOL”.2019.

² Айтбайұлы Ө. Қазақ тил билиминиң терминологиясы мәселелери – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2013. 15-б.